

Η ΕΚΘΕΣΗ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ-ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΑΦΟΡΜΗ ΓΟΝΙΜΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΔΥΣΕΩΣ

Δύο κειμήλια από τίν Ιερά Μ. Μονή Βατοπαιδίου, ή Γεωγραφία τοῦ Πτολεμαίου (13ος αἰώνας) καί ή βυζαντινή εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος (τέλη 13ου αἰῶνα) φιλοξενήθηκαν τόν Σεπτέμβριο τοῦ 2025 στοῦς χώρους τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης στό Στρασβούργο τῆς Ἀσσιατίας, ὅπου πραγματοποιήθηκε ή φωτογραφική ἔκθεση «Ἅγιον Ὅρος – Πέρα ἀπό τό ὄρατό» τοῦ φωτογράφου Γιάννη Γιαννάτου.

Δέν θά ἀναφερθοῦμε στήν ἀφορμή, τόν στόχο καί τήν ὁργάνωσι τῆς ἐκθέσεως, διότι τήν ἀπιστολή ἐκάλυψε μέ ἐπαρκῆ, εὐστοχο καί φιλόκαλο τρόπο ή κυρία Μαρία Γιαχνάκη, διευθύντρια τοῦ Ἰνστιτούτου «Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γρακός», πού συνόδευσε τήν ἀγιορειτική ἀντιπροσωπεία, στό Ρεπορτάζ τῶν «Παραπολιτικῶν» (Σάββατο 4.10.2026, σελ. 35) μέ τόν ἐπιτυχῆ τίτλο: «Ιερά Κειμήλια τῆς Ὁρθοδοξίας ἔνωσαν Ἅγιον Ὅρος καί Εὐρώπη»

Νά ἀναφέρουμε μόνο ὅτι ή πρωτοβουλία αὐτή ἀνήκει στόν τότε πρόεδρο τοῦ Συμβουλίου κ. Θεόδωρο Ρουσόπουλο καί τῆς προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς κυρίας Ντόρας Μπακογιάννη, στήν ὁποία ἀνταποκρίθηκε θετικά, τόσο ή Ιερά Μ. Μονή Βατοπαιδίου πού κατεῖχε τά κειμήλια καί τήν φωτογραφική ἔκθεση, ὅσο καί ή ἀρμόδια γιά ἐξαγωγή κειμηλίων ἐκτός Ἁγίου Ὁρους Διπλῆ Σύναξη τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Καί σ' αὐτήν τήν προσπάθεια ή γενναϊόδωρος ἀρωγή τοῦ πρῶν Διοικητοῦ τοῦ Ἁγίου Ὁρους κ. Ἀθανασίου Μαρτίνου ὑπῆρξε ἀναγκαία καί καθοριστική.

Ἀκριβῶς τήν ἡμέρα πού ή ὀλομέλεια τοῦ Συμβουλίου, ή ὁποία ἀριθμεῖ πάνω ἀπό 600 μέλη 46 χωρῶν, ἄρχισε τίς καθιερωμένες ἐργασίες της ή ἀρχαία καί ἀπαραμίλλου κάλλους ἱερά εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος Χριστοῦ, ὁ μο-

ναδικός Χάρτης του Πτολεμαίου και η φωτογραφική αποτύπωση με στιγμές από την ζωή των μοναχών και τά τοπία της Αθωνικής χερσονήσου ήταν εκτεθειμένα στους εκθεσιακούς χώρους του Συμβουλίου, ευαίσθητοποιώντας τό κοινό και μεταφέροντας τό ειρηνικό μήνυμα του Άγιου Όρους και τίν ανάγκη γιά έναν δημιουργικό διάλογο σπίν προσπάθεια διατηρήσεως τών αξιών του Χριστιανισμού και του ανθρώπου.

Ό Πρόεδρος του Συμβουλίου της Εϋρώπης δέχθηκε ως παρατηρητές τίν Άγιορειτική Άντιπροσωπεία στις εργασίες της Όλομέλειας και σπίν έναρξη μέ ζωντανό-μαγευτικό λόγο έδωσε τό μήνυμα της έκθεσης ως έξης: «Όταν κανείς στέκεται σπίν ιερή χερσόνησο του Άγιου Όρους σπίν Ελλάδα, αυτό πού αντικρίζουν τά μάτια είναι συγκινητικό – μοναστήρια πού δεσπάζουν σέ βράχους, πύργοι πού άγναντεύουν τό Αιγαίο και τοπία όπου ό χρόνος μοιάζει νά έχει σταματήσει. Η όραση από μόνη της δέν συλλαμβάνει τίν ουσία. Η καρδιά, τό πνεύμα και η θέληση γιά αναζήτηση νοήματος πρέπει νά συμπληρώνουν τίν όραση», τόνισε, έπισημαίνοντας ότι «η κοινοβουλευτική διπλωματία, όταν είναι αυθεντική, έχει αυτήν τί φύση» και «βασίζεται σέ βαθύτερα θεμέλια, συχνά άόρατα σπίν αρχή – στί δημιουργία άμοιβαίας κατανόησης, στόν σεβασμό της πολιτιστικής κληρονομιάς και σπίν ταπεινοφροσύνη νά μαθαίνουμε από τούς άλλους».

Στό τέλος, ύπογράμμισε ότι τό μήνυμα του Άγιου Όρους γιά διάλογο και συνεργασία αποτελεί προϋπόθεση γιά τίν ειρήνη και κάλεσε τούς ηγέτες νά ασκοϋν διπλωματία πού αναζητεί αυτό πού δέν φαίνεται πάντοτε: τόν σεβασμό, τίν αλληλεγγύη και τίν πεποίθηση ότι η άληθινή δύναμη δέν πηγάζει από έπιβολή, αλλά από άκρόαση.

Η έπικεφαλής της έλληνικής αντιπροσωπείας στό Συμβούλιο κυρία Ντόρα Μπακογιάννη ανέφερε ότι «γιά πρώτη φορά εκτός Άγιου Όρους, στό Στρασβούργο, στό σπίτι της Δημοκρατίας, στό Συμβούλιο της Εϋρώπης, εκτίθενται δύο σπάνια κειμήλια παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Γιά μία εβδομάδα, τό Άγιον Όρος και η Ελλάδα θά βρίσκονται στό επίκεντρο της Εϋρώπης. Άν και δέν θά μπορούσα ποτέ νά έπισκεφθώ τό Άγιον Όρος ως γυναίκα, άντλώ δύναμη και έμπνευση από τό παράδειγμα της μοναστικής ζωής εκεί. Ήταν ιδιαίτερη ήμέρα γιά τίν Όρθοδοξία και άκόμα πίο ιδιαίτερη γιά τίν έλληνική αντιπροσωπεία στό Συμβούλιο της Εϋρώπης».

Άπό τίν πλευρά της η άγιορειτική αντιπροσωπεία έδωσε τίν δική μας μαρτυρία γιά τό Άγιον Όρος, τονίζοντας ότι «η χερσόνησος του Άθω φαίνεται

νά έχει τοποθετηθεί από τή φύση όχι μόνο ως σύνδεσμος μεταξύ Ανατολῆς καί Δύσης, ἀλλά καί ως γέφυρα μεταξύ γῆς καί Οὐρανοῦ. Εἶναι ἕνας τόπος ἀποκλειστικά ἀφιερωμένος στή μοναστική ζωή γιά πάνω ἀπό χίλια χρόνια, ἕνας τόπος ὅπου ἄνθρωποι διαφορετικῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς, γλώσσας καί πολιτισμοῦ ζοῦν ἄρμονικά μέ ἀκλόνητη ἀφοσίωση στίς πνευματικές ἀρχές, οἱ ὁποῖες ἔγιναν ἐπίσης τό θεμέλιο ἑνός πολιτικοῦ θεσμοῦ, προστατευόμενου ἀπό τούς Βυζαντινούς αὐτοκράτορες καί τούς Σέρβους καί Ρουμάνους ἡγεμόνες, σεβαστοῦ ἀπό τήν Ὁθωμανική Αὐτοκρατορία καί, τελικά, ἀναγνωρισμένου στήν ἰδιαιτερότητά του μέ τήν Κοινή Δίλωση πού ἀφορᾶ τό Ἅγιον Ὅρος στή Συνθήκη Ἑνταξίης τῆς Ἑλλάδας στήν Εὐρωπαϊκή Ἑνωσι.

»Αὐτό τό πολιτιστικό καί γλωσσικό μωσαϊκό ὀργανώνεται σύμφωνα μέ ἕνα μοναδικό αὐτόνομο καθεστῶς: τά μοναστήρια τίθενται ὑπό τήν ἐκκλησιαστική δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλά ἀπολαμβάνουν καθεστῶς εὐρείας διοικητικῆς αὐτονομίας.

»Από τόν Μεσαίωνα, τό Ἅγιον Ὅρος ὑπῆρξε χωνευτήριο πολιτισμοῦ γιά τούς Ἕλληνες, Ρώσους, Σέρβους, Βούλγαρους, Ρουμάνους καί Γεωργιανούς λαούς, σέ σημείο πού κατέχει μιά πολύ ξεχωριστή θέση στήν ψυχὴ κάθε Ὁρθόδοξου Χριστιανοῦ.

»Αὐτή ἡ ἐμπειρία τῆς ἀγιορειτικῆς μοναστικῆς ζωῆς μαρτυρεῖ στόν σημερινό ἄνθρωπο ὅτι ἡ ἐπιτυχία μᾶς ἀνθρώπινης κοινωνίας συνίσταται στό νά βρεῖ τό ἀνθρώπινο πρόσωπο τήν ὀλοκλήρωση καί εὐτυχία του στήν προσφορά τοῦ ἑαυτοῦ του καί στήν ἐλεύθερη καί χαρούμενη ἀποταγή κάθε ἀτομικισμοῦ, προκειμένου νά εἰσέλθει σέ κοινωνία μέ τούς ἄλλους καί νά ἀκμάσει σέ ὅλα ὅσα ἐνώνουν.

»Ἐπειδή αὐτό τό πνευματικό μήνυμα ἔχει ἐνσαρκωθεῖ ἐδῶ καί τόσους αἰῶνες σέ θεσμούς πού σέβονται τήν νόμιμη ποικιλομορφία τῶν προσώπων, τό Ἅγιον Ὅρος μπορεῖ νά ἀσκήσει σήμερα, ἐντός τῆς ὑπό κατασκευὴν Εὐρώπης, μιά πραγματικά προφητική λειτουργία οἰκουμενικότητος καί ἐνότητας, καί νά τῆς ἀπευθύνει ἕνα μήνυμα ἐλπίδος γιά τό μέλλον τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας.

»Δέν εἶναι ὑπερβολή νά ποῦμε ὅτι ὁ ὑπερχιλιετής τόπος τῆς ἀθωνικῆς πολιτείας, ὅπου τό βάρος τῆς ἱστορίας εἶναι αἰσθητό παντοῦ, διατηρεῖ ἀκόμη καί σήμερα τήν οἰκουμενική καί ἐξέχουσα σημασία του».

Ἡ ὅλη αὐτή προσπάθεια, ἂν καί δέν εἶχε ἐξ ἀρχῆς αὐτόν τόν στόχο, δίδει τό ἔναυσμα ἐπαναφορᾶς στήν ἐπικαιρότητα τῶν στοιχείων ἐκεῖνων, ἀπο-

κλίσεων, συγκλίσεων, ύπολεμμάτων της χαμένης ενότητας μεταξύ Ανατολής και Δύσεως, ίσως και τί θεμιτή προοπτική για μία ανασύσταση της ευρωπαϊκής ενότητας στην σύγχρονη εποχή.

Η Διακοινοβουλευτική Συνέλευσις της Ὁρθοδοξίας (ΔΣΟ) ἀναλαμβάνει, στό πλαίσιο τῶν ἀρμοδιοτήτων της, πρωτοβουλίες γιά τό πνευματικό μέλλον τῆς Εὐρώπης καί αὐτό εἶναι πολύ ἐνδιαφέρον. Ἄν ὅμως ἡ Εὐρώπη δέν ξαναβρεῖ τίς χριστιανικές ἀξίες, ἀνασυστίνοντας, τό κατά δύναμη, τήν πνευματική της ἐνότητα, ἐάν ἐξακολουθήσει ἡ στείρα ἀντιπαράθεση ἢ ἀλληλοαγνόηση εἶναι ἀδύνατο –καί αὐτό εἶναι ἤδη ἐμφανές– ἡ Εὐρώπη νά καταλάβει τήν δική της θέση στόν κόσμον. Ἀπλῶς θά παρακολουθεῖ ἀμήχανα τήν κατάρρευσή της.

Οἱ σκέψεις καί ἐπισημάνσεις πού ἀκολουθοῦν ἀποτελοῦν σύμπτυξη, διασκευή ἢ καί ἐλάχιστες παρεμβάσεις στό ἐξαιρετικό δοκίμιον «Ἀποκλίσεις καί Συγκλίσεις ἀνάμεσα στην ὀρθόδοξη καί δυτική παράδοση» τοῦ ἀεμνίστου Γέροντος Πλακίδα Deseille, Ἱερομονάχου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρως Ἁγίου Ὁρους, Προεστῶτος καί πνευματικοῦ πατρός τῶν ἐν Γαλλίᾳ Μετοχιῶν αὐτῆς.

Ἐκφωνήθηκε στίς 7.9.1990 κατά τό 7ο Πανελλήνιο Συνέδριον Θεολόγων (Π.Ε.Θ.) καί δημοσιεύθηκε στόν Τόμον «ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣΥΝΗ», ἐκδόσεις Ἄρμος, 2004. Ἐν τούτοις, οἱ θέσεις του παραμένουν προοφτικὰ ἐπίκαιρες.

1. Σταθμοί ἀποκλίσεων καί συγκλίσεων

α. Στήν ἱστορία τῆς προοδευτικῆς ἀπομάκρυνσης τῶν δύο ἡμίσεων τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης, ὁ 4ος καί ὁ 5ος αἰ. ἀποκτοῦν ἰδιαίτερη σημασία. Τό πρῶτον ρήγμα εἶναι ἐκκλησιολογικῆς τάξης. Τήν πρώτη περίοδο, τόσο στή Δύση ὅσο καί στήν Ἀνατολή, ἡ Ἐκκλησία ἐθεωρεῖτο ἕνα σύνολον τοπικῶν ἐκκλησιῶν σέ ἀμοιβαία κοινωνία. Αὐτές οἱ Ἐκκλησίες δέν ἀποτελοῦσαν τμήματα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά ταυτιζόταν μέ τήν καθολική Ἐκκλησία πού τήν καθιστοῦσε παροῦσα καθολικά σ' ἕναν ὀρισμένο τόπον, ἐφόσον παρέμενε προσλωμένη ὡς πρός τήν πίστη καί τήν πειθαρχία της στίς ὑποθηκασίας τῶν Ἀποστόλων. Σέ κάθε μεγάλη περιοχῇ, πρακτικοί λόγοι ὀδήγησαν τίς Ἐκκλησίες νά συναχθοῦν γύρω ἀπό μερικές μεγάλες μητροπόλεις, τῶν ὁποίων οἱ πύο σημαντικές γίνονταν ὕστερα πατριαρχεῖα. Καμιά ὅμως ἰδιαίτερη ἐξουσία

θείου δικαίου δέν εἶχε ἀποδοθεῖ σέ αὐτές τις μίτροπολιτικές ἔδρες. Τό πρωτεῖο πού πολύ γρήγορα ἀναγνωρίστηκε στήν Ἐκκλησία της Ρώμης δέν ἀποτελοῦσε ἐξαίρεση: προερχόταν ἀπό τό γεγονός ὅτι αὐτή ἦταν ἡ Ἐκκλησία τῆς παλιᾶς πρωτεύουσας τῆς Αὐτοκρατορίας, πού διατηροῦσε ἀναλλοίωτο τό κῦρος της, καί ἀκόμη ἀπό τό ὅτι λαμπρυνόταν ἀπό τή διδασκαλία καί τό μαρτύριο τῶν δύο κορυφαίων ἀποστόλων, Πέτρου καί Παύλου. Αὐτό ὅμως τό πρωτεῖο *inter pares* (μεταξύ ἴσων) δέν καθιστοῦσε τήν Ἐκκλησία της Ρώμης ἔδρα τῆς κεντρικῆς κυβέρνησης τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, θεωρούμενης ὡς ἑνός ὀργανωμένου ὄλου.

Οἱ ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες ἔμειναν προσπλωμένες σέ αὐτή τήν ἀρχαία ἐκκλησιολογία καί θεωροῦσαν κάθε καινοτομία σέ αὐτή τήν περιοχί ὡς παραβίαση τῆς ἀποστολικῆς παράδοσης. Ἀντίθετα, στή Ρώμη ἀνατέλλει μιά διαφορετική ἀντίληψη. Ἡ Ρωμαϊκή Ἐκκλησία καί ὁ Ἐπίσκοπός της διεκδικοῦν μιά ἐξουσία πού τούς καθιστᾶ κεφαλή, πού ἔχει ἀναφορά ὄχι στήν συναίνεση τῶν διαφόρων τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλά στό θέλημα τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ πού ἐπιφόρησε τόν Πέτρο λέγοντάς του: «...σύ εἶ Πέτρος, καί ἐπί ταύτη τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τήν ἐκκλησίαν» (*Ματθ.* 16, 18).

Ὁ πάπας τῆς Ρώμης ὄχι μόνο ἐνεργεῖ ὡς ὁ διάδοχος τοῦ Πέτρου, θεωρούμενου ἀπό τότε ὡς πρῶτου Ἐπισκόπου Ρώμης: εἶναι ὁ βικάριος τοῦ Πέτρου.

Αὐτή ἡ ἀντίληψη γιά τό ρωμαϊκό πρωτεῖο σιγά-σιγά ἔγινε ἀποδεκτή σέ ὀλόκληρη τή Δύση. Οἱ ἑλληνόγλωσσες Ἐκκλησίες δέν θά τήν ἀποδεχτοῦν ποτέ. Καθώς ὅμως δέν εἶχε ἀναχθεῖ σέ δόγμα, ἀρκέστηκαν γιά καιρό νά τήν παραθεωροῦν στήν πράξη, βλέποντάς την ἀπλῶς σάν μιά ἰδιαιτερότητα ἀνάμεσα στούς ἀνταγωνισμούς καί τίς ἡγεμονικές φιλοδοξίες πού παρουσίαζαν συχνά οἱ μεγάλες μίτροπόλεις.

Τό δεύτερο ρῆγμα εἶναι καθαρά θεολογικῆς τάξης. Προέρχεται ἀπό τόν ἰδιαίτερο χαρακτῆρα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου Ἰππῶνος, τόν ὁποῖο ἡ Δύση πολύ γρήγορα θεώρησε ὡς τόν σπουδαιότερο Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας. Βρισκόμαστε ἐδῶ μπροστά σ' ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα παράδοξα στήν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Αὐγουστίνος κάθε ἄλλο παρά αἰρεσιάρχης ἦταν. Κατεῖχε στόν ὑψηλότερο βαθμό τήν ἔννοια καί τήν ἀγάπη τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, μερμνοῦσε νά μένει πιστός στήν παράδοση τῶν ἁγίων Πατέρων καί νά μή παρεκκλίνει οὐδέ στό ἐλάχιστο τοῦ δικοῦ τους πνεύματος. Τό μαρτυρεῖ ὁ ἀγώνας του κατά τῶν αἰρετικῶν, χάρι στόν ὁποῖο συμπεριλήφθηκε κατά τήν Β' Οἰκουμενική Σύνοδο Κωνσταντινουπόλεως μεταξύ

«τῶν ἁγίων Πατέρων καί Διδασκάλων τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας».

Παρ' ὅλα αὐτά, σέ πολλά σημεία, ὁ Αὐγουστίνος ἄνοιξε νέους δρόμους στό θεολογικό στοχασμό, πού θά σημαδέψουν βαθιά τήν ἱστορία τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ καί θά παραμείνουν παντελῶς ἀναφομοίωτοι ἀπό τίς μί λατινικές Ἐκκλησίες. Κανένας δέν εἶναι ἀλάθης. Ἡ Δύση ὄφειλε νά διηθήσει τή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου παραβάλλοντάς την μέ τό σύνολο τῆς παράδοσης τῶν ἁγίων Πατέρων, κρατώντας ὅ,τι βρισκόταν σέ ἄριστη συμφωνία μαζί της, διορθώνοντας ἔτσι κάθε σφάλμα πού ὑπῆρχε στά γραπτά του. Ἄντί γι' αὐτό ἡ Δύση ἀνίγαγε τόν Αὐγουστίνου, ὄντα ἐν ζωῇ ἀκόμη, σέ ὑπέρτατο Διδάσκαλο, μοναδικό σπιν Ἐκκλησία. Σέ πολύ μεγάλο βαθμό, ὁ ρωμαιοκαθολικισμός, ὁ προτεσταντισμός καί ὁ γιανσενισμός θά διαφοροποιηθοῦν ἀπό τήν Ὁρθοδοξία χάρι στόν «αὐγουστινισμό» τους.

Γιά λόγους χώρου δέν θά σχολιάσουμε ἐδῶ τήν διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου. Ὑπάρχουν πολλά σημεία τῆς διδασκαλίας του δυσνόητα γιά τήν ὀρθόδοξη σκέψη (filioque, χάρις, προορισμός, προπατορικό ἁμάρτημα, καθαρτήριο πῦρ).

β. Τό τέλος τοῦ 8ου αἰ. καί ὁ 9ος αἰ. σημαδεύουν, μέ τόν ἐρχομό τῆς δυναστείας τοῦ Καρλομάγνου, ἕνα νέο στάδιο σπιν ἀμοιβαία ἀπομάκρυνση τῶν δύο παραδόσεων. Ὁ Καρλομάγνος ἰδρύει μιά νέα Αὐτοκρατορία, σπιν πραγματικότητα μέσα στά ὅρια τῆς Δύσης, ἀλλά μέ οἰκουμενικές φιλοδοξίες καί ἀντίπαλη τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας πού πρωτεύουσά της εἶχε γίνει ἡ Κωνσταντινούπολη.

Αὐτή ἡ ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία πού εἶχε «μεταστραφεῖ» ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κωνσταντίνου, ἀποτελοῦσε συνέχεια ἐκείνης τοῦ Αὐγούστου. Ἡ νομοθεσία της διαποτίστηκε σιγά-σιγά μέ τίς χριστιανικές ἀξίες, καί οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σπιν ἐπίγεια ἐξουσία τοῦ Αὐτοκράτορα καί τήν πνευματική ἐξουσία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἰσορροποῦσαν ἀκολουθώντας τήν ἀρχή τῆς «συναλληλίας», καθεμιά τους διατηρώντας τήν ἰδιοσυστασία της, χωρίς νά ἀπορροφᾷ ἡ μία τήν ἄλλη (παρεκτός σέ περίπτωση ὑπέρβασης της ἀντιμετωπιζόταν κατάλληλα). Ἡ Αὐτοκρατορία διατηροῦσε τήν συνταγματική, θρησκευτική καί πολιτική της ἐνότητα.

Ἄντίθετα, ἡ Αὐτοκρατορία τοῦ Καρλομάγνου προτίθεται, ὅπως καί ἡ βυζαντινῆ, νά εἶναι ἡ μοναδική καί ἀληθινή οἰκουμενική Χριστιανική Αὐτοκρατορία. Ἐννοεῖ, κατά βάθος, νά ὑποσκελίσει τήν βυζαντινῆ Αὐτοκρατορία

θεωρώντας την παρακμασμένη. Αυτό συμπίπτει με την καταδίκη από τους Φράγκους της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου για την λατρεία των εικόνων και την εισαγωγή του *filioque* στο Σύμβολο της Πίστεως.

Ἐπικρατεῖ ἔτσι (Καρλομάγνιος περίοδος ἢ Ὀθωμανική δυναστεία) ἓνα εἶδος «βασιλικῆς θεοκρατίας», ὅπου ὁ αὐτοκράτορας ἢ ὁ βασιλιάς κυβερνάει τὴν Ἐκκλησία, καθὼς καὶ τὸ Κράτος, πού ἀποτελοῦν πιά ἓνα. Στὴν περίπτωσι πού ἐπικρατῆσει ἡ πνευματικὴ ἐξουσία, καὶ μάλιστα ἡ παπικὴ, θὰ δοῦμε νὰ ξεπροβάλλει μὰ ποντιφικὴ θεοκρατία ὅπου κάθε ἐξουσία, περιλαμβανομένης τῆς ἐπίγειας, θὰ ὑποταχθεῖ στὸν ρωμαῖο Ποντίφηκα. Ἡ ἀνάπτυξι τοῦ ἀντικληρικαλισμοῦ στὴν δυτικὴ κοινωνία, στοὺς Νεώτερους Χρόνους, προέρχεται κατὰ ἓνα μέρος ἀπὸ ἀντίδρασι ἀπέναντι σὲ μιά τέτοια κατάστασι, καρπὸ τῆς ἐρημνείας τῆς Πολιτείας τοῦ Θεοῦ τοῦ Αὐγουστίνου.

Ἡ στάσι τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, ξένων στὴν αὐγουστίνεια παράδοσι, καὶ ἡ φροντίδα τους νὰ σεβαστοῦν καὶ νὰ ὑποταχθοῦν στὴν ἐπίγεια ἐξουσία, ὅποια κι ἂν ἦταν, ἀποδεχόμενες τὸ μαρτύριό σὲ περίπτωσι πού ἡ ἐξουσία αὐτὴ τίς καταδίωκε, θὰ κατανοεῖται πάντα μὲ δυσκολία ἀπὸ τὴν δυτικὴ χριστιανοσύνη, πού θὰ χαρακτηρίσει εὐκόλα αὐτὴ τὴν στάσι παθητικὴ καὶ μάλιστα στάσι δουλικὴ ἀπέναντι στὴν ἐξουσία.

γ. Ἀπὸ τὸν 11ο αἰ., τὰ σπέρματα τῆς διαίρεσις, παρόντα ἀπὸ τὸν 4ο αἰ., φτάνουν στὸ ἀπόγειό τους, καὶ προκαλοῦν τὴ διάσπασι τῆς εὐρωπαϊκῆς χριστιανοσύνης.

Ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις τὸ τέλος τοῦ 10ου καὶ ὁ 11ος αἰώνας σημαδεύουν τὴ γέννησι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης μὲ τὴν δικὴ της κουλτούρα καὶ πνευματικότητα. Στὸ πολιτικὸ πεδίο, τὰ δύο μέγιστα γεγονότα εἶναι ἡ δημιουργία τῆς Ἁγίας Ρωμαιογερμανικῆς Αὐτοκρατορίας μὲ δύο ἄξονες (Δυτικὴ Φραγκοσύνη – Ἀνατολικὴ Φραγκοσύνη).

Σ' αὐτὴ τὴν δυτικὴ ἀκμάζουσα Εὐρώπη, ἡ παποσύνη θὰ κληθεῖ νὰ παίξει κυρίαρχο ρόλο. Ἡ σοβαρότερη πληγὴ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἦταν ἡ παρεϊσφρησι τῶν λαϊκῶν στὶς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχαιρεσίεσι. Οἱ «Ρωμαῖοι» τῆς Κωνσταντινούπολις εἶδαν αὐτὴ τὴν ἐξάπτωσι σάν μιά ὀλότελα καινούργια ἐκκλησιολογία καὶ δὲν μποροῦσαν παρὰ νὰ τὴν ἀρνηθοῦν, γιὰ νὰ μείνουν πιστοὶ στὴν Παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸν 12ο καὶ 13ο αἰ., ἡ σχολαστικὴ θεολογία, πού ἡ μέθοδός της ἦταν βαθιὰ ξένη στὸ πνεῦμα τῆς Ὀρθοδοξίας, συστηματοποιεῖ τὴν διδασκαλία τῶν σημείων

του δόγματος που χώριζαν ήδη τον Ρωμαιοκαθολικισμό από την Όρθοδοξία. Οί Σύνοδοι της Λυών (1274) και της Φλωρεντίας (1439) θά όρίσουν πολλά από αυτά ως δόγματα πίστεως. Ταυτόχρονα, σέ πολλά σημεία της εκκλησιαστικής πρακτικής, ή Δύση ξεμακραίνει ακόμη περισσότερο από την αρχαία παράδοση: έγκαταλείπει τό βάπτισμα μέ κατάδυση, καταργεί τήν κοινωνία του Τιμού Αίματος του Χριστού γιά τους λαϊκούς, νέες μορφές λατρείας κάνουν τήν εμφάνισή τους, που ύπογραμμίζουν κάπως μονόπλευρα τήν ανθρώπινη φύση του Χριστού και τά πάθη της κ.λπ.

δ. Κατά τήν διάρκεια των Νεώτερων Χρόνων, ή θρησκευτική ζωή και ό πολιτισμός της Δύσης ξεμακραίνουν ακόμη περισσότερο από τήν όρθόδοξη παράδοση παρ' όσο τους προηγούμενους αιώνες. Ό ούμανισμός της Άναγέννησης, μέ τί λατρεία του ανθρώπου, μέ τήν επιστροφή στην προχριστιανική έλληνορωμαϊκή αρχαιότητα, κόβει τους δεσμούς μέ τί μεσαιωνική καθολικορωμαϊκή παράδοση, χωρίς ώστόσο νά πλησιάσει τήν Όρθοδοξία, μέ όλα όσα έπικολούθησαν μέ τήν προτεσταντική Μεταρρύθμιση και τήν Άντιμεταρρύθμιση. Τόν 18ο αι. ή Φιλοσοφία των Φώτων και ή Γαλλική Έπανάσταση ενεργοϋν άληθινή πολιτιστική επανάσταση μέ σκοπό νά αντικαταστήσουν τήν προηγούμενη χριστιανική παράδοση μέ μία καινούργια αντίληψη γιά τόν άνθρωπο και τήν κοινωνία. Άπό αυτήν προέρχονται ό πρακτικός ύλισμός των σημερινών δυτικών κοινωνιών, καθώς και οι διάφορες μορφές στρατευμένου άθεϊσμοϋ και όλοκληρωτισμοϋ.

Ύπό τήν επίδραση των διαφόρων αυτών παραγόντων, όσοι έμειναν χριστιανοί στή Δύση όδηγήθηκαν, μέσα από ποικίλες διαδικασίες άνάλογα μέ τά περιβάλλοντα, σέ άπώλεια της έννοιας του μυστηρίου του Θεοϋ και της λατρείας του, και σέ ύποβιβασμό της θρησκευτικής ζωής σέ μία κοινωνία ήθικη, σχετικοποιώντας τις δογματικές διατυπώσεις.

2. Σημεία μέ κοινές ρίζες και ύπολείμματα χαμένης ένότητας

α. Διαρκούσης της πρώτης χιλιετίας και παρ'ά τά ύπάρχοντα σπέρματα διαίρεσης, διαφυλάχθηκε ή πνευματική ένότητα της Εϋρώπης. Άπό τόν Άτλαντικό μέχρι τήν συριακή έρημο, από τήν Μεγάλη Βρετανία ως τί βόρεια Άφρική και τήν Αίγυπτο, εκτεινόταν ή μία Ρωμανία, όπου οι τοπικές Έκκλησίες βρίσκονταν σέ κοινωνία μεταξύ τους και όπου –τουλάχιστον ως τήν

ἐποχή τοῦ Καρλομάγνου– ὁ Αὐτοκράτορας πού εἶχε τήν διαμονή του στήν Κωνσταντινούπολη ἀσκοῦσε τήν κυριαρχία του.

Οἱ τρεῖς πρῶτοι χριστιανικοὶ αἰῶνες ὑπῆρξαν αἰῶνες εἰρήνης καί ἐπεκτάσεως τῆς Ἐκκλησίας, πού, παρά τούς διωγμούς, ἐξασφάλισε, στά μάτια τῶν Ρωμαίων τῆς ἐποχῆς, τήν ἐνότητα καί τήν ἠθική συνοχή τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ μεταστροφή τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου («Διάταγμα τοῦ Μιλάνου» 313) ἄλλωστε μετέβαλε ἄρδην τήν κατάστασι. Πρῶτον ἐκπνεύσει ὁ 4ος αἰώνας, ὁ χριστιανισμός ἀνακηρύχθηκε ἐπίσημη θρησκεία τῆς Αὐτοκρατορίας (380). Ἡ χριστιανική πίστι γίνεται στή θέσι τῆς ρωμαϊκῆς θρησκείας ἡ ἀρχή τῆς συνοχῆς τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ Pax romana παρουσιάζεται ὡς ὁ καρπός καί τό σημάδι τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς μεταμόρφωσης τῶν καρδιῶν ὅπου ἐνήργησε ἡ θεία χάρις. Προοδευτικά, ἡ νομοθεσία διαποτίζεται ἀπό τό χριστιανικό πνεῦμα. Ὁ ἑλληνισμός καί ἡ ἀρχαία ρωμαϊκότητα, ἀναμορφωμένοι, σιγά-σιγά, μεταμορφώθηκαν σέ σημεῖο πού συνέβαλαν στή γέννησι ἑνός καινούργιου πολιτισμοῦ καί μιᾶς νέας κουλτούρας, κατ' ἐξοχήν χριστιανικῶν.

Ἐνωσι τόσο διαφορετικῶν λαῶν, συλλογική ζωὴ διαποτισμένη ἀπό τό χριστιανικό πνεῦμα, καθιστῶντάς το μάλιστα προσιτό στίς εὐρύτερες μάζες, ἦταν τά ἀγαθὰ πού ἡ Αὐτοκρατορία παρῆχε σέ ὅσους εἶχαν τήν τιμὴ νά φέρουν τό ὄνομα «Ρωμαῖος» πού κατέστι συνώνυμο τοῦ «Χριστιανός». Ὅλοι αὐτοὶ διατηροῦσαν, γενικά, ἕναν δεσμό ἀπαλλαγμένο ἀπό κάθε ἀποσχιστική διάθεσι, μέ τόν τόπο καταγωγῆς τους, μέ τήν μικρή τους πατρίδα. Αὐτός ὁ αὐθόρμητος καί φυσικός πατριωτισμός φάνταζε τότε συμφιλωμένος ἄριστα μέ τό γεγονός ὅτι ἀνῆκουν σέ μιὰ πολιτική κοινότητα καί σέ ἕναν εὐρύτερο πολιτιστικό κόσμον, πού ὑπερέβαινε ὅλες τίς ἰδιαιτερότητες.

Ἡ Δύσι εἶχε σ' ὅλη τή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου ἀγίους καί ἐκκλησιαστικούς Πατέρες ἀναγνωρισμένους ἀπό σύνολη τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Τίς ὀρθόδοξες ρίζες τῆς μιᾶς ὑπενθυμίζουν ἀναρίθμητα μνημεῖα –ναοί, βαπτιστήρια– πού φτάνουν, κατά ἕνα μέρος τουλάχιστον, ὡς αὐτή τήν ἐποχή.

Ὡστόσο πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ Δύσι δέν υἱοθέτησε ποτέ στό σύνολό της τήν πληρότητα τῆς θεολογίας τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, οὔτε τήν ἀνάπτυξη τῆς Χριστολογίας μετὰ τήν Χαλκηδόνα.

β. Ὅσο διακοῦσε ἡ δεύτερη χιλιετία, παρά τό Σχίσμα τοῦ Που αἰῶνα καί τήν κατοπινὴ ἐξέλιξη στή Δύσι, διακρίνονται πολυάριθμα ὑπολείμματα τῆς χαμένης ἐνότητας.

Κατ' ἀρχάς πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος τῆς Ἰππῶνος δέν ἦταν αἰρετικός καί ὅτι, παρά τά λανθασμένα ἢ τά πολύ προσωπικά στοιχεῖα τῆς σκέψης του, τά γραπτά του μεταδίδουν, ταυτόχρονα, τήν παραδοσιακή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, ἐκφράζοντάς την μέσα ἀπό μιά σπάνια ἰδιοφυΐα. Ἔτσι οἱ πνευματικοί συγγραφεῖς τοῦ 11ου καί 12ου αἰῶνα ἀνήκουν καί αὐτοί στόν κόσμον τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καί παραμένουν κοντά στήν ὀρθόδοξη παράδοση ὅπως εἶχε βιωθεῖ στή Δύση πρῖν τό Σχίσμα. Το ἴδιο, ἄλλωστε, μποροῦμε νά ποῦμε καί γιά κάθε δημιουργία – ἀρχιτεκτονική, εἰκαστική ἢ λογοτεχνική, τῆς ρωμανικῆς ἐποχῆς, πολύ περισσότερο γιά τήν μοναστική παράδοση. Οἱ σιστερσιανοί μοναχοί συγγραφεῖς ἀνακαλύπτουν ἀκόμη τά στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καί τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ συνάπτοντάς τα μέ ἓνα μέρος τῆς κληρονομιάς τοῦ Αὐγουστίνου.

Ἡ ἐμπειρία τῆς προσευχῆς καί τῆς πνευματικῆς ζωῆς στή Δύση παρήγαγε κάπως ἐνδοκρινικά τί θεολογία της ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ βίοι τῶν Πατέρων τῆς ἐρήμου, τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ, τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, τοῦ ἁγίου Δωροθέου τῆς Γάζας, περιλαμβάνονται ἀνάμεσα στίς κύριες πηγές τῆς ἀσκητικῆς διδασκαλίας, στό πλάι τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου καί τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου. Οἱ Καππαδόκες, γνωστοί στήν ἀρχή διαμέσου τοῦ Σκώτου Ἐριγένη καί, κυρίως, τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτη, πού λατρευόταν στή Δύση ὡς ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Παρισίων, ὑπῆρξαν οἱ κύριοι διδάσκαλοι τῆς δυτικῆς διδασκαλίας περί (πνευματικῆς) θεωρίας, πρᾶγμα πού ἐξηγεῖ γιατί ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης καί ὁ ἅγιος Θεοφάνης ὁ Ἐγκλειστος μπόρεσαν νά χρησιμοποιήσουν, ἀφοῦ τό ὑπέβαλαν στίς ἀπαραίτητες ἐπεμβάσεις καί τροποποιήσεις, ἓνα δυτικό βιβλίο γιά τήν πνευματική ζωή πού χαρακτήριζε τήν Ἀντι-Μεταρρύθμιση, μέ τίτλο «Ὁ ἀόρατος πόλεμος», τοῦ Λορέντζο Σκόπολι, πού ἀπέβη, χάρι στήν ἑλληνική καί ρωσική του μετάφραση, κλασικό γιά τήν ὀρθόδοξη πνευματικότητα.

Ἡ Δύση δέν ἔπαψε ποτέ νά ἐνδιαφέρεται γιά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καί τήν κοινή παράδοση τῶν πρώτων αἰῶνων. Ὁ 16ος αἰῶνας γνώρισε μιά σημαντική ἐκδοτική προσπάθεια, πού ἀναπτύχθηκε τόν 17ο κυρίως μέ τό ἔργο τῶν Μαριανῶν ἀδελφῶν καί τόν 19ο μέ τήν γιγάντια ἔκδοση τῶν δύο πατρολογιῶν, τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς λατινικῆς, ἀπό τόν ἀββᾶ Migne. Προέκταση τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ στόν 20ό αἰῶνα κυρίως ἡ ἔκδοση τῶν 350 ἤδη ἐκδοθέντων τόμων τῆς σειρᾶς «Sources Chrétiennes» («Χριστιανικές Πηγές»).

3. Σκέψεις για τό μέλλον τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνότητας

Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι τὰ δύο ἡμίση τῆς Εὐρώπης εἶναι λιγότερο ξένα τό ἓνα στό ἄλλο ἀπ' ὅσο φανταζόμαστε. Μᾶς ὑποβάλλει ὅτι τό καλύτερο πρότυπο γιά τήν Εὐρώπη τοῦ αὐριο δέν εἶναι ἡ Αὐτοκρατορία τοῦ Καρλομάγνου, ἀλλά ἡ ἀδιαίρετη *Ρωμανία* τῆς πρώτης χιλιετίας, πού ἡ νοσταλγία τῆς γονιμοποιεῖ τό πνεῦμα μας.

Αὐτή ἡ χριστιανική *Ρωμανία* μᾶς δίνει τό παράδειγμα ἑνός κόσμου σίγουρα διαφοροποιημένου, ὥστόσο ἐνωμένου διαμέσου τῆς συμμετοχῆς στήν ἴδια κουλτούρα καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς μυστηριακῆς διακοινωνίας πού ἐπικρατοῦσε σέ ὅλα τὰ ἐδάφη τῆς.

Ἡ διακοπή αὐτῆς τῆς πνευματικῆς ἐνότητας ὑπῆρξε ἡ τραγῳδία τῆς Εὐρώπης. Ἡ σύγχρονη διαδικασία ἐνοποίησης μπορεῖ νά ἀποτελεῖ θαυμάσια εὐκαιρία νά βρεθεῖ θεραπεία. Συνακόλουθα, πρέπει νά ἔχουμε αἴσθησι τῶν δυνατοτήτων καί νά προφυλαγώμαστε ἀπό ἀνταπάτες εὐκολῶν λύσεων.

Οἱ οἰκονομικές καί πολιτικές δομές πού, σὺν τῷ χρόνῳ, τέθηκαν σέ ἰσχὺ δέν θά μποροῦσαν εὐκολά νά καταλήξουν σέ ἓνα εἶδος ἔστω ἀνεκτῆς ἐνότητας. Ὅφειλουν νά σεβαστοῦν τίς ἐθνικές ταυτότητες, καρπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν λαῶν, καί δέν πρέπει νά ὀδηγήσουν στήν ἀπομόνωση ἢ τὴν ξενοφοβία. Ἡ συμπερίληψη στό εὐρωπαϊκὸ οἰκοδόμημα λαῶν μὲ ὀρθόδοξη πλειονότητα εἶναι πρὸς τὴν σωστή κατεύθυνση. Ἕνα σημαντικό μέρος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πληθυσμοῦ, ἔχοντας ἀπορρίψει τὸν χριστιανισμό, καί καθὼς οἱ χριστιανοὶ ἔχουν διαιρεθεῖ ὁμολογιακά, δέν θά ἦταν δυνατόν νά προσκαρτερεῖ ἀποκατάστασι τῆς «συναλληλίας» πού ὑπῆρχε στό Βυζάντιο μεταξύ πολιτικῆς ἐξουσίας καί Ἐκκλησίας. Στὴν παρούσα περίοδο, ὁ Χριστιανισμὸς δέν μπορεῖ πλέον στήν Εὐρώπη νά εἶναι «κρατικὴ θρησκεία».

Μιλῶντας σήμερα γιά ἐκχριστιανισμό τῆς Εὐρώπης, θά πρέπει νά ἐννοοῦμε μιὰ ἀναγέννησι τῆς πίστεως καί τῆς πνευματικῆς ζωῆς, σέ κοινότητες πού θά ἀκτινοβολήσουν καί θά αὐξηθοῦν ἀριθμητικά, ἐνεργῶντας ὅπως ἓνα φύραμα μέσα στὸν κοινωνικὸ περιγύρο. Προσβλέπουμε στὸν ρόλο πού ἡ *Ἐπιστολή πρὸς Διόγνητον* ἀνέθετε στοὺς χριστιανούς μέσα στήν εἰδωλολατρικὴ Αὐτοκρατορία, πού ἐκαλοῦντο νά τῆς ξαναδώσουν ζωή.

Ἐξ ἄλλου, ὅσο εὐχόμεστε νά συνάξει ἡ Εὐρώπη τοὺς χριστιανούς τῶν διαφορῶν ὁμολογιῶν, ἄλλο τόσο δέν πρέπει νά ἀποσιωποῦμε ὅτι δύσκολα μποροῦμε νά ὀραματιζόμαστε στό προσεχές μέλλον ἀποκατάστασι τῆς εὐχαριστιακῆς κοινωνίας καί πλήρη δογματικὴ ἐνότητα ἀνάμεσα στὶς διάφορες

όμολογίες. Δέν μπορούμε πράγματι νά υποβιάσουμε τίς ἀποκλίσεις σέ ιστορικές παρανοήσεις καί σέ διαφορές νοοτροπιῶν. Ἀφοροῦν σημαντικά σημεῖα τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει τήν βεβαιότητα ὅτι ἀποτελεῖ τήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ στήν πληρότητά της. Καί, ἀπό τί μεριά της, ἡ Ρωμαιοκαθολική ἐμπνέεται ἀπό τήν ἴδια πεποίθησι, ἀκόμη κι ἂν διατηρεῖ μιά θέσι στή «ἀνατολικά τυπικά» –ἐννοια ξένη στήν Ὀρθοδοξία– πλάι στό «λατινικό τυπικό».

Αὐτές οἱ διαπιστώσεις δέν πρέπει νά μᾶς δώσουν τήν ἐντύπωσι ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ ἀδιέξοδο, οὔτε νά μᾶς ὀδηγήσουν στήν παθητικότητα καί τήν ἀποθάρρυνσι. Μένει νά ἐκπληρώσουμε μέγα ἔργο. Ἡ δυτική καί ἡ ἀνατολική Εὐρώπη πρέπει νά πάρουν νά θεωροῦνται ξένες ἀναμεταξύ τους. Οἱ συζητήσεις μεταξύ θεολόγων διαφορετικῶν ὁμολογιῶν δέν φτάνουν σέ ὅλους. Ὅμως, σ' ἓνα εὐρύτερο πεδίο, ἡ ἐπαφή ἀνάμεσα σέ χριστιανούς τῆς λατινικῆς παράδοσις καί σέ Ὀρθοδόξους στήν Εὐρώπη τοῦ αὐριο μπορεῖ νά εἶναι ἐξαιρετικά γόνιμη καί γιά τοὺς δύο. Ἡ ὀρθόδοξη παρουσία στήν Εὐρώπη εὐνοεῖ ὅλους τοὺς χριστιανούς. Μπορεῖ νά τοὺς βοηθήσει ἀποφασιστικά νά ξαναβροῦν τήν πληρότητα, τή νεανικότητα καί τή φρεσκάδα τῆς χριστιανικῆς παράδοσις τῶν πρώτων αἰῶνων. Ὀρθόδοξοι διανοητές, Ρῶσοι καί Ἕλληνες, φιλόσοφοι, μοναστικές κοινότητες, ἀνοικτές στήν ὀρθόδοξη ἐπίδρασι, ἡ θετική παρουσία ὄλων αὐτῶν ὑποδηλώνουν τί θά μπορούσε νά δημιουργήσει μιά βαθύτερη διεύρυνσι τῆς ὀρθόδοξης ζύμης στή δυτική χριστιανοσύνη.

Τοῦτο βέβαια συνεπάγεται ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι δέν ὑποκύπτουν στόν πειρασμό τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐθνικισμοῦ, τόσο ἀντίθετου ἄλλωστε στό ἀληθινό ὀρθόδοξο πνεῦμα, οὔτε στό πνεῦμα τῆς δυσφήμισις καί στίς ἐσωτερικές διαμάχες· ὅτι ἀντιστέκονται στίς καταστρεπτικές ἐπιδράσεις τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κατανάλωσις καί τῆς ἐκμετάλλευσις, καθῶς καί στόν περιορρόντα σχετικισμό τῶν δογμάτων, διατηροῦν τήν καρδιά ἀνοιχτή, ξέρουν νά σέβονται τά μυστικά τῶν συνειδήσεων καί τήν ἐλευθερία τῶν προσώπων καί ἐμποδίζουν τήν ἀνυπομονησία ἐνός ἀδιάκριτου προσηλυτισμοῦ. Ὅτι ἐνδιαφέρονται πρόθυμα γιά καθετί πού ὑπάρχει στους μὴ ὀρθοδόξους, ὑπόλεμμα μᾶς κοινῆς ἀρχικῆς παράδοσις, τοὺς χαροποιεῖ καί δοξάζουν γι' αὐτό τόν Θεό. Οὐσιαστική ἐγνοια τους πρέπει νά εἶναι νά ἀφοσιωθοῦν στή διδασκαλία τῶν ἁγίων Πατέρων καί στήν ἐκκλησιαστική παράδοσι. Τότε, ἡ παρουσία τους σέ ὅλες τίς περιοχές τῆς Εὐρώπης, μὴ ὄντας παράγοντας νέων διαρῆσεων, θά ἀποτελεῖ ζωντανή μνήμη τῶν πηγῶν καί, χάρι σ' αὐτό, ἓνα ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικό φύραμα γιά τήν ἀνασύστασι τῆς πνευματικῆς ἐνότητις αὐτῆς τῆς νέας Εὐρώπης.